

ERMENİ DİASPORASI VE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

HAZIRLAYAN

Dr. Fatih ÖZBAY

TASAM Rusya Temsilcisi
(Moskova)

SUNUŞ

Diaspora kelimesi, özel olarak Musevilerin ana yurtlarından ayrılarak yabancı ülkelerde yerleşen kolları için kullanılırken, genel olarak herhangi bir milletin yurdundan ayrılmış başka bir ülkede yaşayan kolunu ifade etmektedir. Diaspora, çeşitli sebeplerle yaşanan göçler sonucunda başka bir ülke sınırları içerisinde yaşayan fakat ayrıldığı ülkesi ile bağlarını korumaya devam eden etnik azınlıklar olarak da ifade edilebilir. Musevi diasporasından sonra dünyada en bilinen diasporalar Çin, Ermeni, Rum ve İtalyan diasporalarıdır. Diasporalar ilk olarak, buldukları ülkelerde ait oldukları milletin etno-kültürel öğelerini korumayı amaç edinir. Buldukları ülkelerde varlıklarını sürdürmek için sosyo-ekonomik altyapılarını güçlendirme yoluna giderler. Bütün bu aşamalardan sonra diasporanın korunması için en uygun sosyo-politik şartların oluşturulması aşaması gelir. Nihai olarak, diasporalar çıkarlarını korumak amacıyla kurumsal organları vasıtasıyla lobicilik faaliyetlerine başlarlar ve buldukları ülkelerdeki karar alma mekanizmalarını kendi çıkarları için etkileme ve yönlendirme çalışmaları yaparlar.

Dünya üzerindeki en aktif diasporalar olarak Musevi, Rum ve Ermeni diasporaları gösterilebilir. Bunlar, sahip oldukları nüfus, ekonomik güç ve etkili sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla özellikle ABD ve Avrupa’da yaşadıkları ülkelerin idari kadrolarını etkileyebilmekte ve kendi çıkarları için onları yönlendirebilmektedirler. Sık sık basın-yayın organlarında dile getirilen “Musevi Lobisi”, “Rum Lobisi” ve “Ermeni Lobisi” gibi terimler aslında diasporaların meydana getirdikleri ve kontrolleri altında tuttıkları gruplardır. Amaçları, yaşadıkları ülkelerde kendi çıkarlarını ve ana yurt olarak kabul ettikleri ülkelerinin çıkarlarını koruyup kollamaktır. Baskı grupları olarak da nitelendirebileceğimiz lobiler, bağlılık ilişkisi içinde oldukları diasporanın sahip olduğu oy ve ekonomik güç gibi silahları amaçları için kullanma yoluna giderler.

Ülkemizin diplomatik arenada zaman zaman çok zor durumlarda kalmasına sebep olan diasporalar olarak “Ermeni” ve “Rum” diasporalarını ve bunlara bağlı lobilerin faaliyetlerini sayabiliriz. Türkiye-ABD, Türkiye-AB, Türkiye-Yunanistan, Türkiye-Ermenistan ilişkileri doğrudan veya dolaylı olarak sürekli Ermeni veya Rum diasporalarının Türkiye aleyhindeki faaliyetlerinden olumsuz etkilenmektedir. İkili ilişkiler, askeri ve ekonomik yardımlar ya da uluslararası organizasyonlarla alakalı bir konu gündeme geldiğinde Türkiye, ne yazık ki diasporaların menfi faaliyetlerinin zararlarını her zaman çekmektedir. Çıkarlarını korumak ve bu menfi faaliyetlerle başedebilmek için en iyi müdafaa şekli bunlarla diplomatik mücadeledir. Diplomatik mücadele içerisinde çeşitli ekonomik ve siyasi mekanizmaları harekete geçirmek, karşılıklı çıkarları öne çıkarmak, lehine kamuoyu oluşturmak ve varsa kendi diasporasını desteklemek gibi bir çok araç girer.

Bu raporun konusu Rusya'daki Ermeni diasporasının Türkiye-Rusya ilişkileri üzerine etkilerini irdelemektir. Türkiye-Rusya ilişkileri 1990'lı yılların başındaki çalkantılı dönemlerden sonra 2000'li yıllara tarihte hiç olmadığı kadar bir yakınlaşma süreciyle girmiştir. Rusya, Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı olmanın dışında, terörle mücadeleden Avrasya coğrafyasında işbirliği konularına kadar önemli alanlarda stratejik işbirliği arayışlarına girdiği çok önemli bir ülke konumundadır. Türkiye kamuoyu ABD ve Avrupa'daki Ermeni diasporasının faaliyetlerini dikkatle takip ederken bir konuyu gözden kaçırmaktadır: Rusya'daki Ermeni diasporası dünyadaki en büyük Ermeni diasporası olup son yıllarda bu ülkede Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini hızlandırmıştır.

1991'den sonra hızla artan Rusya Ermeni diasporası, ilk yıllardaki toparlanma dönemini geride bırakmış ve 2000'li yıllara oldukça aktif ve örgütlü bir şekilde girmiştir. Kurmuş oldukları organizasyonlar vasıtasıyla Rusya'daki ağırlıklarını ve etkilerini gittikçe arttırmaktadırlar. Türkiye'ye karşı oldukça agresif bir tavır içerisinde olan Rusya Ermeni diasporası, artan ekonomik ve politik gücüyle yakın zamanda olmasa bile ileride Türkiye-Rusya ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkileyecek potansiyel taşımaktadır. Türkiye-Rusya arasında iyi düzeydeki ekonomik ilişkiler geçici olarak paratoner görevi görmekte olup eğer zamanında önlem alınmazsa Türkiye, yakın gelecekte ABD ve Avrupa Ermeni diasporaları ile tam entegrasyonunu tamamlayan Rusya Ermeni diasporasının ilişkilere vereceği zararları göğüslemek zorunda kalacaktır.

Raporun faydalı olmasını diler, saygılar sunarım.

Süleyman ŞENSOY
TASAM Başkanı

ERMENİ DİASPORASI VE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Günümüzde Ermeni soykırımı iddiası, tarihçilerin inceleyip karara varacakları bir olay olmaktan çok, Türkiye'ye karşı yeri geldikçe kullanılan politik bir silah ve şantaj malzemesi haline gelmiştir. Son olarak Türkiye'nin en yetkili ağızları tarafından dile getirilen, sözde soykırımı tanıyan ülkelere ve Ermenistan'a, konunun incelenmesi için Türk devlet arşivlerinin bilimadamlarına ve tarihçilere açık olduğuna dair açıklamalar ve Türkiye'yi suçlayanların iddialarını desteklemeleri için yapılan çağrılar başta Ermenistan yetkilileri olmak üzere, diğer ülkelerden de yeterli tepki almadı. Türkiye'nin, Ermeni soykırımı iddialarını incelemek için tarihçilerden oluşacak bağımsız bir komisyon kurulması teklifi de Ermenistan tarafından kabul görmedi. Hatta Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan tarihçilerin bu konuda artık söyleyecekleri birşey olmadığını belirterek Türkiye'nin açtığı kapıyı hemen kapatma yoluna gitti.

Irak'taki savaş nedeniyle gerilen Türkiye-ABD ilişkileri, Türk kamuoyunda Irak savaşı nedeniyle artan ABD karşıtlığı ve "İncirlik" üssünün Ermeni soykırımı karar tasarısı bahane edilerek pazarlık konusu yapılmak istenmesi 24 Nisan sözde Ermeni soykırımını anma günü öncesinde bu konuyu yine Türkiye'nin önüne getirdi. 17 Aralık 2004'te Türkiye'ye müzakere süreci tarihi verilmesinden sonra AB'nin Ermeni soykırımını tanıması için Türkiye'ye baskı yapacağı iddiaları da gerginliği arttırdı. Sonuçta Türkiye yine "Ermeni Şantajı" ile karşı karşıya kalmış durumda.

24 Nisan 2005'te bütün dünya Ermenileri sözde soykırımın 90. yıldönümünü anmaya ve Ermeni alfabesinin 1600. yılını kutlamaya hazırlanıyorlar. Resmi olmayan rakamlara göre çeşitli ülkelerdeki Ermenilerin sayısı 9 ila 12 milyon arasındadır. Ermenistan'ın nüfusunun 3 milyon olduğu düşünülürse dünyadaki Ermeni diasporası Ermenistan nüfusundan 3-4 kat fazladır. Özellikle ABD'deki Ermeni diasporası oldukça güçlü olup Washington'un politikalarını etkileyebilmekteler. ABD'de 1 milyon, Fransa'da 500 bin, İran'da 180 bin, Lübnan'da 120 bin, Suriye'de 120 bin kadar Ermeni yaşamaktadır.

Dünyadaki en kalabalık Ermeni diasporası ise Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ermeni nüfusu yaklaşık 2 milyondur. 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre Rusya'da yaşayan Ermenilerin sayısı 1.130.000.¹ Ancak Ermeni uzmanlar Rusya'daki Ermenilerin sayısının 2.200.000 olduğunu belirtmekteler. Aradaki fark bir çok Ermeni göçmenin resmi olarak kayıtlı olmamasından kaynaklanıyor. Her yıl yaklaşık 20.000 Ermeni Ermenistan'dan Rusya'ya göç ediyor.² Rusya'daki Ermeni diasporasının üçte ikisini son 10 yıl içerisinde Rusya'ya göçeden Ermeniler oluşturmaktadır. Rusya Ermeni diasporası Azerbaycan, Dağlık Karabağ, Abhazya, Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki etnik çatışmalardan kaçıp Rusya'ya yerleşen göçmenler ile Ermenistan'dan iş bulmak amacıyla Rusya'ya gelen göçmenlerden oluşmakta. Rusya Ermeni Birliği (REB) adlı kuruluşun verilerine göre ise Rusya Federasyonu'nda göçmen

statüsünde veya yerleşik olarak 2,5 milyon kadar Ermeni yaşamaktadır. Rusya'daki Ermeni diasporası 350 bin kadarı Azerbaycan'dan, 250 bini Gürcistan'dan, 180 bin kadarı başta Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere Orta Asya Cumhuriyetlerinden, 850 bini Ermenistan'dan gelen Ermenilerden oluşmaktadır. Moskova'da yaklaşık 600 bin, Krasnodar'da ise yaklaşık 1 milyon Ermeni'nin yaşadığı belirtilmektedir.

Rusya'daki Ermeni diasporasının esas amacı Türkiye aleyhine propaganda yaparak sözde soykırıma uğradıklarını kabul ettirmek, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Rus kamuoyunun ve siyasetlerinin desteğini almak, Ermeni kültürünü tanıtmak ve Ermenistan ekonomisinin kalkınması için Rus sermayesinin Ermenistan'a yatırım yapmasını teşvik etmektir. Rusya Ermeni diasporası örgütlenme çabalarına 1990'lı yılların başında başladı. 2000'li yıllara gelindiğinde Ermeni diasporası Rusya Federasyonu'nda örgütlenme bakımından oldukça mesafe kaydetti. 1990'lı yılların başında Rusya'daki Ermeni diasporası sayı ve örgütlenme bakımından Rusya'da yaşayan diğer diasporalar arasında 15. sıradayken günümüzde, Museviler, Ukraynalılar ve Tatarlardan sonra 4. sırayı almaktadır.³

Rusya'daki Ermeni diasporası henüz ABD veya Avrupa'daki Ermeni diasporası kadar faal ve etkin değildir. Bunun da birçok sebebi vardır. Öncelikle Rusya'daki Ermeniler aralarındaki organik ve örgütsel bağı yeni yeni oluşturmağa başlamışlardır. Batı ülkelerindeki kadar lobicilik tecrübeleri yoktur. SSCB'nin dağılmasından önce Rusya'ya yerleşen Ermeniler buldukları yerlere adapte olarak uzun süredir yaşamalarına rağmen SSCB sonrası Rusya'ya yerleşenler hukuki, sosyal ve ekonomik bir çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Birinciler uzun süredir Rus vatandaşı iken ikinciler bunun mücadelesini vermektedirler. Hatta "Rus vatandaşı" Ermeniler bile sonradan gelen soydaşlarına temkinli yaklaşmaktalar. Sonradan gelenlerin bir kısmının suça olan eğilimleri ve organize suç örgütleriyle olan bağlantıları Rus nüfusta kendilerine karşı bir tepki oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın, Rusya gibi coğrafi olarak çok büyük bir ülkede, başkent Moskova dışında çoğu yerde diplomatik temsilciliğinin bulunmaması da diasporanın kordinasyonunu olumsuz etkilemekte. Ayrıca Ermenilerin kendi aralarında "Ermenistan Ermenisi", "Bakü Ermenisi", "Tiflis Ermenisi" ve "Orta Asya Ermenisi" gibi ayrımcılık bulunmaktadır. Ermenistan Ermenileri Bakü Ermenilerini, dikkatsiz ve plansız hareketleri yüzünden Azerbaycan-Ermenistan savaşının suçlularından birisi olarak görmekteler. Özellikle Azerbaycan'dan gelen Ermenilere karşı tepki vardır. Bu yüzden sayıları azda olsa bazı "Bakü Ermenileri", Azerbaycan diasporasının organizasyonlarında yer almaktadırlar. Gürcistan'dan ve Orta Asya cumhuriyetlerinden gelenleri Ermenistan Ermenileri asimile edilmiş Ermeniler olarak kabul etmekte ve onlara karşı da olumsuz bir tavır sergilenmekte. Çok önceleri gelip SSCB'ye yerleşmiş olan Ermeniler, 1990 sonrası Rusya'ya gelen soydaşlarına sabıkalı veya savaştan kaçan kişiler gözüyle bakmakta.

Ermeni diasporası Rusya'da daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışmaktalar. Birçoğu pazarcılık, restoran işletmeciliği, bakkalcılık, ayakkabıcılık, terzilik ve firincılık ile uğraşmaktalar. İçlerinde elmas ticaretiyle uğraşan REB Başkanı Ara Arşaviroviç Abramyan

gibi çok zengin ve nüfuzlu işadamları da var. Rusya'nın toplumsal hayatında, eğitim kurumlarında, büyük ve orta ölçekli ticari kurumlarında, politik ve kültürel kurumlarında birçok tanınmış Ermeni bulunmaktadır. Rusya'daki Ermeni diasporasını genel olarak "Taşnaksuyun" partisi yönlendirmekte. "Ramkavar" ve "Hınçak" partilerinin diaspora üzerindeki etkileri iyi organize olmamaları yüzünden çok zayıftır. Diaspora içerisinde en sert Türkiye aleyhtarlığı yapanlar Taşnaksuyun üyeleri. Taşnaksuyun Türkiye ile diyalogu şiddetle reddiyor ve tek şart olarak sözde soykırımın Türkiye tarafından tanınmasını ileri sürüyor. Ter Petrosyan döneminde etkili olamayan Taşnaksuyun, Petrosyan'ın Türkiye'ye karşı nisbeten ılımlı politikaları yüzünden protestolar başlatmış ve Petrosyan'ı iktidardan ayrılmaya zorlamıştı. R. Koçaryan dönemiyle birlikte Taşnaksuyun Ermenistan politikasında yeniden etkili bir güç haline geldi. Diğer ülkelerde bu üç parti diaspora üzerinde etkinlik kurmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet içerisinde. Aralarında rekabetin olmaması yüzünden Rusya Ermeni diasporası ABD'deki Ermeni diasporası kadar aktif olarak faaliyet gösterememekte.

Gerçekten de Rusya'daki Ermeni diasporası Batı ülkelerindeki Ermeni diasporası kadar güçlü ve organize değil ama bu geçici bir durumdur.⁴ Tüm yukarıda sıralanan olumsuz şartlara rağmen, Rusya'daki Ermeni diasporası son yıllarda oldukça aktif faaliyet göstermeye başlamıştır. 1999 itibarıyla sadece Moskova'da faaliyette bulunan Ermeni organizasyonlarının sayısı 15 idi. Bunlar arasında özellikle 2000 yılında kurulan REB sözde Ermeni soykırımının Rusya tarafından resmi olarak tanınması ve bu konuda kanun çıkarılması için yoğun çalışmalarda bulunuyor. REB Rusya'nın değişik bölgelerindeki 60'a yakın temsilciliği ile diasporanın en büyük ve en etkili organizasyonu. REB'nin çabaları sonucu Moskova uluslararası Ermeni diasporasının aktif merkezlerinden birisi haline gelmiş durumda. REB heryıl 24 Nisan tarihinde Moskova'daki Türk büyükelçiliği önünde Türkiye'yi protesto gösterileri ve mitingleri organize ediyor. 2000 yılında REB bünyesinde Moskova'da kurulan "Uluslararası Ermeni Hukuk ve Politika Enstitüsü"nde sözde Ermeni soykırımını inceleyen araştırmalar, incelemeler ve makaleler yayınlanıyor, bu tür yayınlar destekleniyor.

Son yıllarda Rusya'daki Ermeni diasporası bir taraftan ülke içerisindeki örgütlenme faaliyetlerini devam ettiren, diğer taraftan dünya Ermenileri ile entegre olma ve ortak politikalar yürütme çalışmaları da yapmakta. Haziran 2000'de Macaristan'ın başkenti Budapeşte'te "Avrupa Ermenileri" forumunun ikinci toplantısına Rusya'daki Ermeni diasporasının temsilcileri de katıldılar. Forumun amacı, Rusya'dakiler de dahil olmak üzere, bütün Avrupa'daki Ermenilerin işbirliğini arttırmak ve sözde Ermeni soykırımını kabul ettirmek için lobicilik çalışmalarında ortak hareket stratejisi geliştirmekti.

REB Başkanı A. Abramyan 2002'den itibaren "Dünya Ermenileri Kongresi" (DEK) (Vsemirniy Armyanskiy Kongres) kurulması amacına dönük olarak 30'a yakın ülkeyi ziyaret etmiş ve bu ülkelerdeki Ermeni diasporası temsilcileri ve devlet ileri gelenleriyle görüşmeler yapmıştı. Özellikle Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahut kendisini çok iyi karşıladılar. Abramyan, Chirac'tan Fransa'da ofis açmaları

için bina sözü de almıştı. 6-7 Ekim 2003'te DEK, 38 ülkeden 114 organizasyonun katılımıyla Moskova'da kuruluş toplantısını yaptı.⁵ Toplantıya katılanların çoğu konuşmalarını Rusça yaptılar. Rus televizyonlarında "12 milyon Ermeni birleşmeye Moskova'dan başladılar" yorumları yapıldı. Aslında Moskova'da yapılan dünya Ermenilerini tek çatı altına toplamayı hedefleyen ilk toplantı değil. 1946 yılında New York'ta bu amaçla bir toplantı yapılmış, ama bu toplantıyı bütün Ermeniler tanımadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁶

Toplantıya Rusya Devlet Başkanı V. Putin, Rusya Dışişleri Bakanı İ. İvanov, Moskova Belediye Başkanı Y. Lujkov ve Ermenistan Cumhurbaşkanı R. Koçaryan ve her iki ülke parlamentolarından milletvekilleri katıldılar. Bu toplantıdan sonra Abramyan, aynı zamanda DEK başkanlığına da getirildi. REB Başkanı A. Abramyan bu kuruluşun amacının dünyadaki Ermeni diasporalarını tek çatı altında birleştirmek ve farklı ülkelerdeki Ermeni diasporaları arasında yardımlaşmayı sağlamak olarak açıkladı. Abramyan'ın sözlerinde dikkati çeken nokta ise bu yardımın diasporaların diasporalara yardımı çerçevesinde değil; devletlerin devletlere yardımı şeklinde olacağını açıklamasıydı.⁷ DEK'nin kuruluş ve teşkilatlanma yeri olarak Moskova'nın seçilmesi ileride dünya Ermeni diasporasının yönetim merkezini ABD ve Fransa'dan Rusya'ya kaydırabilir. Diğer taraftan, bu gelişme Rusya'nın Ermenistan politikasında geleceğe yönelik ciddi değişiklikler olabileceği sinyallerini de vermektedir. Nitekim, böyle büyük çaplı bir organizasyonun kuruluş toplantısının ve idare merkezinin yeri olarak neden Erivan değil de Moskova tercih edildiğine dair soruya, ünlü politolog MGİMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) öğretim üyelerinden Prof. Dr. Andranik M. Migranyan ve REB Başkanı A. Abramyan, "böyle yapmakla Moskova gibi dünyaca ünlü bir arenada politik onay alma başarısına ulaştık" şeklinde cevap vermişlerdir.⁸ 14 Mart 2004 tarihinde yapılan Rusya Başkanlık seçimleri öncesinde, REB Başkanı A. Abramyan imzasıyla bütün bölgesel temsilciliğe hitaben kaleme alınan mektupta bütün Rusya Ermenilerinin seçimlerde V. Putin'i desteklemesi çağırısı yapılmıştır.⁹

6-8 Mayıs 2004 tarihinde Erivan'da sözde Ermeni soykırımı konusunda "Ermeni-Rus İlişkilerinde Bir Faktör Olarak Soykırımın Tanınması Araçları ve Yolları" başlıklı konferans düzenlendi. REB Başkanı A. Abramyan konferansta yaptığı "Dünya Ermeni Kongresine Düşen Görevler" başlıklı konuşmasında "Türkiye'nin diplomatik alanlarda yapacağı ataklara karşı, başta ABD, Rusya, Fransa, Yunanistan olmak üzere diğer ülkelerdeki Ermeni toplulukları sınırlı da olsa karşı durabilme imkânına sahiptir. Bunlar yaşadıkları ülkenin dış politikalarına etki ederek hükümetlerinin adaletli bir çizgide politika yürütmelerini sağlayabilirler... Bugün dünyanın bir çok ülkesinde otorite sahibi, soykırımın kabulü karar sürecini olumlu yönde etkileyebilecek, Ermeniler ve Ermenistan'la kader birliği içinde olan lobilere ve belirli imkânlarla sahibiz" demiştir.¹⁰ 2005 Mayısında REB sözde soykırım konusunda bütün Ermenilerin ortak bir noktada birleşeceği bir karar almaya yönelik çeşitli ülkelerden soykırım uzmanlarını biraraya getirildiği bir görüşme daha organize etmeyi planlıyor. Bu görüşmelerden çıkacak ortak karar ve hareket planının Ermenistan sivil toplum örgütlerine, siyasi partilerine ve devlet ileri gelenlerine teklif olarak götürülmesi hedefleniyor.¹¹

Her ne kadar DEK bütün dünya Ermenilerini içine alan tek bir organizasyon olma düşüncesiyle kurulmuş olsa da Avrupa'daki Ermeni kuruluşlarını bünyesinde toplayan Brüksel merkezli "Avrupa Ermenileri Assamblesi" kendi aralarında bir bölünmeye yol açtı. Abramyan, DEK'nin ABD'deki Ermeni organizasyonları gibi güçlü ve otoriteli bir organizasyon haline gelmesi için büyük bir ekonomik potansiyele sahip olması gerektiğini ifade etmekte. Abramyan'a göre, ancak bu gerçekleştiği takdirde, Ermeni olsun olmasın bütün siyasi ve toplumsal örgütler için buraya üyelik ve işbirliği faydalı, gerekli ve bir o kadar da prestijli olacaktır.¹² Bu düşünceden hareketle DEK ve REB, Rusya'da iş çevrelerinin biraraya geleceği ekonomik ağırlıklı organizasyonların hayata geçirilmesi için faaliyetler yapıyor.

2005 yılı Mayıs ayı içerisinde DEK ile "Rusya Dış Ekonomi Derneği" (Vserossiyskaya Vneşneekonomičeskaya Assotsiatsiya) birlikte "Uluslararası Ekonomik Forum" organize etmeyi planlıyor. A.A. Abramyan, Rus iş çevrelerinin ve işadamlarının dünyaya açılması için bir Dış Ekonomi Derneği kurulmasının ve gelişmesinin fikir öncülüğünü de yapıyor. Amaç Rus iş çevreleriyle dünyanın önde gelen iş çevreleri ve organizasyonları arasında güvenli organik bağlar kurmak. Bir başka amaç ise Ermeni iş çevrelerini ve Ermeni işadamlarını uluslararası iş çevrelerinin yapılanmasına dahil etmek.¹³ Bu amaca dönük olarak Rusya-Arjantin, Rusya-Güney Kore Ekonomik İşbirliği Dernekleri kurulmuş durumda.¹⁴ Rusya-Fransa ve Rusya-İtalya Ekonomik İşbirliği Dernekleri kurulma aşamasında. Rusya-Brezilya Ekonomik İşbirliği Derneği ise planlananlar arasında. Daha sonra ise diğer önemli ülkeler ile Rusya arasında bu tür organizasyonların kurulması planlanıyor. BDT ülkelerinde de bu tür bir yapılanmaya gidilmesi hedefler arasında. Abramyan katıldığı toplantılarda bu konunun önemine ve Ermeni işadamlarının bu organizasyonlara katılmasının önemine dikkat çekiyor.¹⁵

Neyazık ki Türkiye'nin, dünyanın en çok Ermeni nüfusunu barındıran ülkesi Rusya'da soykırım iddialarını çürütme konusunda gösterdiği çabalar yetersiz. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nin internet ortamında web sayfası bile bulunmamakta. Buna karşılık Rusya Ermeni diasporasının çok iyi bir şekilde düzenlenmiş ve enformasyonla donatılmış birçok web sayfası bulunmakta. Rusya'da, iki ülke ilişkilerinin krize girdiği anlarda Ermeni soykırımı iddiasını ortaya dökmek için pusuda bekleyen Türkiye karşıtı çevreler var. Bu çevreler zaman zaman bu konuyu dile getirme yolunda çaba sarfediyorlar. Onların bu çabalarının tam başarıya ulaşmasını engelleyen ise hiç şüphesiz son 15 yıldır hızla artan ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilere yapmış olduğu olumlu katkı.

Ermeni diasporası Rusya'da yaşayan Kürt diasporası ile de işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Türkiye'ye karşı yaptıkları propaganda için onların desteğini almak veya bu amaçla onları bir araç olarak kullanmaktır. Ermeni diasporası sözde soykırım propagandası yanı sıra Kürtlerin Türkiye'ye aleyhine faaliyetlerinin de savunuculuğunu yapmaktadır. Ermeni diasporası, özellikle Türkiye-Rusya ilişkilerinin hassas noktası olan "Çeçen" veya "Kürt" sorunlarının iki ülke arasında krize yol açtığı zamanlarda sözde soykırım konusunu gündeme getirmekte. Rusya Federasyonu

parlamentosunun alt kanadı Duma, aşırı milliyetçi Rusya Liberal Partisi (LDPR) milletvekili Aleksey Mitrofonov'un hazırladığı "Batı Ermenistan'da 1915-1922'de Ermeni halkı soykırımının kınanması hakkında" bildiriye 14 Nisan 1995 tarihinde kabul etmişti.¹⁶ Ancak Duma'nın bu çabası Devlet Başkanı ve hükümet nezdinde kabul görmedi. Bu kararın dikkat çekici bir yönü de 1994-1996 arasındaki birinci Rus-Çeçen savaşına denk gelmesidir. Bu savaş esnasında Rusya'da Türkiye'nin Çeçen ayrılıkçılara yardım ettiği yönünde yaygın bir inanç vardı. PKK'nın Moskova'daki faaliyetleri de bu yıllarda oldukça artmış ve iki ülke arasında kriz sebebi olmağa başlamıştı.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde Ermeni sorunu 2001 yılında yine gündeme geldi. 2001 yılı başında, yine A. Mitrofanov öncülüğünde LDPR milletvekilleri sözde soykırımı tanıma yönünde bir karar almak için Duma'ya bu konuda bir taslak getirdiler. Ancak, Duma Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Dimitriy Olegoviç Rogozin'in çabalarıyla taslak hakkında görüşme önerisi Duma gündeminden daha görüşülmeden çıkartıldı. Rogozin Duma'da yapmış olduğu konuşmasında "Bazen bizde öyle durumlar oluyor ki sorunların burada görüşülmesi, teklif edilen taslak kabul edilmese bile, kötü sonuçlar doğurabiliyor. Biz zaten 1995 yılı 14 Nisanında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin yokedilmesini eleştiren bir karar aldık. Bana öyle geliyorki yine aynı durumla karşı karşıyayız. Aynı pozisyonun bugün de tekrarlanması gerçekte hiç kimseye bir fayda getirmeyecektir. Bu yüzden komisyonumuz konunun Duma gündeminden çıkarılmasını talep etmektedir" sözleriyle tepkisini dile getirdi.¹⁷ Türk basında, konunun bu şekilde sonuçlanmasında Kremlin'in müdahalesinin büyük rolü olduğu şeklinde yorumlar yapıldı.¹⁸ Bu taslağın 1995'te kabul edilen bildiriden farkı, içeriğinde Türkiye'nin soykırım suçundan uluslararası mahkemede yargılanması ve mağdurlara tazminat ödenmesi tekliflerini içermesiydi. Kabul edilmesi durumunda Türk-Rus ilişkileri onarılamaz bir yara alacaktı.

25 Nisan 2001 tarihinde Duma'da sözde Ermeni soykırımını anmak için bir dakikalık saygı duruşu yapıldı. Saygı duruşu yapılması önerisi iktidar partisi "Yedinstvo" (Birlik) ve "Yug Rossii" (Rusya'nın Güneyi) milletvekillerinden gelmişti. Yedinstvo Partisi adına söz alan V.K. Sohov "Sadece Ermeniler değil, bütün barışsever ve dost halklar bu gün soykırımda ölen Ermenileri anıyorlar" sözleriyle saygı duruşu yapılması teklifini dile getirmişti.¹⁹ Bilindiği gibi, 23 Nisan 2001'de Çeçen militanlar İstanbul'da Swisotel'i basarak içeridekileri rehin almışlardı. Daha öncesinde de 15 Mart 2001'de Çeçen militanlar bir Rus uçağını İstanbul'dan Suudi Arabistan'a kaçırmışlardı. Bütün bu gelişmelerden sonra Duma, sözde Ermeni soykırımında ölenlerin anısına bir dakikalık saygı duruşuyla Türkiye'ye tepkisini göstermiş oluyordu.

Ekim 2002'de Çeçen militanların Moskova'da gerçekleştirdikleri "Nord-Ost" tiyatro baskını ve sonrasında Türk basınının olaya Rusya'yı eleştiren yaklaşımı üzerine Ermeni sorunu üstü kapalı bir şekilde de olsa Rus yetkililer tarafından dile getirildi. Türk basınında Rusya'yı Çeçenistan'da "soykırım" yapmakla suçlayan yorumlar üzerine Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aleksandr Lebedev oldukça sert ifadeler içeren açık bir mektup yayınladı. Mektupta Türk basınını "ikiyüzlülükle" suçlayan Lebedev, "soykırım terimini

bu bölgede kullanırken oldukça dikkatli olmak gerekir” sözleriyle üstü kapalı bir şekilde sözde Ermeni soykırımını ima ederek aslında diplomatik bir biçimde uyarı yapıyordu.²⁰

Türkiye’ye müzakere tarihi verilen 17 Aralık 2004 AB zirvesi öncesinde, Avrupa’daki Ermeni diasporasına bağlı organizasyonlar Brüksel’de Türkiye’ye tarih verilmemesi için protesto gösterileri yaptılar. Gösterileri Fransa Ermeni Milli Komitesi, Taşnaktsuyun ve Ramkavar Partileri organize etmişti. 11 ülkeden yaklaşık 10 bin kişi gösterilere katıldı. İlk defa Rusya Ermeni diasporasından bir heyet, REB ve DEK’nin organizasyonu ile bu protesto gösterilerine iştirak etti. Gösterilerde REB-DEK temsilcisi olarak Rusya Ermeni diasporası adına konuşan akademik G. Agayan, “Türkiye Batı Ermenistan’da gerçekleştirilen soykırımı kabul edip bunu bir suç olarak addetmedikçe Rusya Ermenilerinin Türkiye’nin AB’ne alınmasını kabul edilemez bulduklarını” bildirdi.²¹

Rusya’daki Ermeni diasporasının Türkiye aleyhindeki propoganda faaliyetleri sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle daha da artmış durumda. 18 Mart 2005 tarihinde Tümen Eyaleti Tobolsk şehrinde “Tobolsk’taki Ermenistan” adıyla sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü ile Ermeni alfabesinin 1600. yılını anma sergisi düzenlendi. Sergiye Tobolsk müzesi destekte bulundu. Voronej Devlet Üniversitesinde 28 Mart 2005 tarihinde “Ermenistan’ın Yeniden Doğuşu” adlı sözde soykırımın 90. yılını anmak için bir sergi organize edildi.

Tula şehrinde diasporanın maddi desteğiyle Rus-Ermeni dostluğunu simgeleyen “Haçkar” anıtı dikildi.²² DEK’nin 2003 yılındaki kuruluş toplantısında alınan karar gereği Rusya Ermeni diasporası Erivan’da Çar I. Petro adına heykel dikme çalışmaları yapıyor. Masrafları Moskova, Kostroma ve Lipetsk şehri Ermenileri karşılayacak.²³ Rusya Ermeni diasporasının önemli bir kısmı ülkenin güneyindeki Krasnodar (Kuban) bölgesinde yaşamakta. 5 Aralık 2004’te Krasnodar’da yapılan yerel seçimlerde değişik bölgelerden REB’nin desteklediği 30’dan fazla aday seçimleri kazanarak yerel meclislere girdiler.²⁴ 22 Mart 2005 tarihinde Krasnodar Eyaleti’nin Novorossiysk şehrinde Rus Kazakları ile Ermeniler arasında çatışma meydana geldi. Olayın duyulması ile bir anda şehirde gerginlik had safhaya ulaştı. Şehirdeki Ermeniler 24 Nisan tarihinde sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümünü Novorossiysk Türk Konsolosluğu önünde büyük protesto gösterileriyle anmak için hazırlıklar yapıyorlar. Ermeni kaynakları bu olayların, protesto gösterilerinin yapılmasını engellemek isteyen üçüncü bir güç aracılığıyla provoke edildiğini iddia ediyorlar.²⁵

23 Mart 2005 tarihinde Rusya Devlet Başkanı V. Putin Ermenistan’ın başkenti Erivan’a çalışma ziyaretinde bulundu. Putin’in bu ziyareti Ermenistan’a yaptığı dördüncü ziyaret. İlk ziyaretini Başbakan sıfatıyla 27 Ekim 1999’da gerçekleştirmişti. 2001 ve 2002 yıllarında ise Rusya Devlet Başkanı sıfatıyla Ermenistan’a ziyaretler yapmıştı. Putin 15 Eylül 2001’deki Ermenistan’ı resmi ziyaretinde Erivan’daki “Tsitsernakabed” soykırım anıtını ziyaret ederek çelenk bırakmıştı. Ancak son ziyaretinde soykırım anıtını ziyaret etmedi.

REB Başkanı A. Abramyan Erivan’da düzenlenen bir basın toplantısında 17-19 Nisan 2005 tarihlerinde Brüksel’de Ermeni diasporası temsilcileri ile dünyaca ünlü bilimadamları ve uzmanların katılacağı “Soykırım: İnsanlığa Karşı İşlenen Suç” adıyla bir yuvarlak masa toplantısı düzenleneceğini açıkladı. Bu çerçevede fotoğraf sergisi, belgesel film gösterimi ve yeni kitapların tanıtımı da planlanmakta. Yabancı basın ise sözde Ermeni soykırımını anlatan makale ve yazılarla beslenecek. Abramyan, bazı Rus siyasi partileri ile Brüksel, Paris, Jenova ve Londra’da sözde Ermeni soykırımını incelemek için ofis açılması konusunda anlaşmalarını da bildirdi. Aynı toplantıda Abramyan, “Moskova’da Zafer Parkı’nın merkezinde Ermeni soykırımı kurbanlarını anısına bir anıt dikmek istiyoruz. Bu tirajik tarih hem Duma hem RF Güvenlik Konseyi binalarında anılacak. Önde gelen Rus TV kanallarında açık oturumlar organize edilecek” açıklamasını da yaptı.²⁶ Moskova’nın merkezine böyle bir anıt dikilmesi ve Rus kamuoyunun tek taraflı bir enformasyon yağmuruna tutulması hiç şüphesiz Türkiye-Rusya ilişkilerini çok kötü etkileyecektir.

Ermeni diasporası zaman zaman Rusya’yı ilişkilerin çok iyi olmasına rağmen Ermeni sorununa yeterince sahip çıkmamakla eleştiriyor. “Bütün Rusya Ermeni Kongresi” 28 Mart 2001 tarihindeki toplantıdan sonra yayınladığı deklarasyonda Rusya’yı Ermenistan ve Dağlık Karabağa uygulanan boykotu kaldırmak için çaba göstermemekle, devlet katında 1915-1923 Ermeni soykırımını kesin bir dille kınamamakla, Azerbaycan’da Ermenilere yapılmış olan saldırılar hakkında kesin bir açıklama yapmamakla ve 1918 Brest-Litovsk Anlaşması ile 1921 Moskova Antlaşmasını politik olarak kritiğe tabi tutmamakla eleştirmişti.²⁷

Rusya Ermeni diasporası Güney Kafkasya’da bir “Rusya-Batı” çatışmasının ya da “Rusya-ABD” rekabetinin Ermenilerin ve Ermenistan’ın zararına olacağı düşüncesinden hareketle bu bölgede “Rusya-ABD” ortaklığı ya da “Rusya-Batı” birlikteliği düşüncesinin gelişmesini destekliyor. Bu yaklaşıma göre, Türkiye ve Azerbaycan, Rusya-Batı çatışmasını çıkarları için oldukça iyi kullanmaktadırlar. Özellikle 20. yüzyıl, Türkiye’nin Rusya-Batı çatışmasını çok iyi bir şekilde kendi çıkarları için kullandığı bir dönem olmuştur. Tüm bu sebeplerden, eski SSCB etki alanındaki çatışmalara Rusya-ABD rekabeti ve çatışması yönünden bakmak tamamıyla Türkiye ve Azerbaycan’ın çıkarlarına hizmet etmektedir.²⁸ “Rusya-Batı” birlikteliğinin ya da özellikle “Rusya-ABD” ortaklığının mevcut durum itibarıyla gerçeklikten ne kadar uzak olduğu göz önüne alınırsa diasporanın bu düşüncesi sadece bir temenni olmaktan öteye geçmiyor.

Rusya ile Ermenistan arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık seviyesinde yürütülmekte. Ermenistan Rusya’yı, hem Türkiye’ye hem Azerbaycan’a karşı siyasi, askeri ve ekonomik desteği ve ortağı olarak görmekte. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’daki “kadife devrimlerden” sonra Rusya, bu ülkelerin Batı ve ABD ile hızlanan yakınlaşma sürecinden dolayı tedirginlik duymakta. Ermenistan bir anlamda Güney Kafkasya’da Rusya’nın son kalesi durumunda. Ermenistan’ı gözden çıkarmak veya kaybetmek Rusya’nın Kafkasya politikasının büyük yara alması demek olacaktır. Bu yüzden Rusya Ermenistan ile ilişkilerini en üst seviyede tutmaya özen gösteriyor. Ermenistan ile bağlantısını Gürcistan

üzerinden gerçekleştiren Rusya, Gürcistan'daki üslerini kapatmayı geciktirmeye devam ediyor. Ermenistan ile bağlarını koparmaması İran ile işbirliğini de güçlendiriyor. Rusya diğer taraftan, Ermenistan ile olan çok yakın ilişkilerine ve Ermeni diasporasının tüm baskılarına rağmen Türkiye ile ilişkilerini dengede tutmaya ve sözde soykırım iddialarını resmi olarak kabul etmemeye de özen gösteriyor. Ancak bu durum, Rusya'nın Türkiye'nin tezlerini desteklediği anlamına da geliyor.

Türkiye, gelişen Rusya-Ermenistan ilişkilerinden oldukça rahatsızlık duyuyor. Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki olmadığı için birbirlerinde büyükelçilikleri bulunmamakta. Ermenistan'ın Türkiye ile ilgili işlemleri Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği üzerinden yürütülüyor. Türkiye'nin Ermenistan ile ilgili konsolosluk işlemleri ve siyasi diyalog çalışmaları ise Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği üzerinden yürütülüyordu. Türkiye, Gürcistan Dışişleri Bakanı Salome Zurbuşvili'nin 2005 Mart ayındaki Ankara ziyareti öncesi, Ermenistan ile tüm bağlantılarını Tiflis'teki büyükelçiliği üzerinden yapma kararı aldı. Hernekadar bu kararın alınma sebebi Tiflis'teki büyükelçiliğin Moskova'ya göre daha işlevsel konumda olması olarak açıklansa da, asıl sebep Türkiye'nin Rusya-Ermenistan arasındaki çok yakın ilişkilerden rahatsızlık duyması.²⁹

Türkiye'nin Rusya ile son yıllarda gelişen ikili ilişkileri Rusya'yı Türkiye için çok önemli ticari ortak haline getirdi. Ekonomik ilişkilerden güç alan siyasi ilişkilerde de son zamanlarda büyük bir yakınlaşma ve ilerleme var. İki ülke terörle mücadeleden Avrasya coğrafyasında ortak hareket etmeye kadar bir çok alanda ilişkilerini geliştiriyorlar. Rusya Devlet Başkanı V. Putin'in son Türkiye ziyareti geçen 15 yılda ilişkilerin ne kadar çok yol aldığını açık bir şekilde gözler önüne serdi. İlişkiler bu duruma kolay gelmedi. Çeçen ve Kürt sorunu gibi çok ciddi sınavlardan geçti. Rusya, yakın zamanda sözde Ermeni soykırımını açıkça tanımak gibi Türkiye'yi karşısına alacak bir hatayı göze alamaz. Ermeni diasporasının bütün çabaları yukarıda da belirttiğimiz gibi sonuç vermedi. Ancak bu durum sürekli olmayabilir. İlişkilerin bozulması, kesilmesi veya sekteye uğraması halinde Ermeni diasporası bu durumdan istifade ederek Rusya'nın Türkiye'yi zor durumda bırakacak bir karar almasını sağlayabilir. Gittikçe Rusya'da sayı olarak artan, politik ve mali güç olarak da güçlenen bir Ermeni diasporası iki ülke ilişkilerin bozabilecek kapasiteye ulaşabilir. 1990'lı yıllarda sayı ve güç olarak daha az olan ama iyi organize ve politize olmuş Rusya Kürt diasporasının iki ülke ilişkilerinde yaşattığı sorunlar hatırlanırsa, aynı durumun Ermeni diasporası ile gerçekleşme ihtimali vardır.

Türkiye, ekonomi diplomasisini kullanarak 1990'lı yılların sonunda Kürt sorununda Rusya ile ilişkilerini tehlikeye atmadan anlaşma başarısını göstermiş ve Öcalan'ın Rusya'dan sığınma hakkı almasını engileyebilmişti. Aynı yöntemi gerektiğinde "Ermeni sorunu" konusunda da kullanılmalıdır. Bunun için Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus şirketlerine kolaylıklar sağlanabilir, onlara ihalelerde öncelik verilebilir. Türkiye'nin enerji altyapısının inşasında Rus firmalarına öncelik tanınabilir. Ayrıca silah ve askeri malzeme alımında Rus şirketlerinin teklifleri değerlendirilebilir. 2000 yılında Türkiye-ABD ilişkileri, "Ermeni soykırımı" karar tasarısı sebebiyle gerilimli bir döneme girdiğinde Rusya bu durumu kendi

çıkarları için kullanmakta gecikmemiştir. Bilindiği gibi Rusya uzun bir süredir askeri amaçlı "Erdoğan" helikopterlerini Türkiye'ye satmayı düşünüyor. Rusya, diğer teklif veren ülkelerden farklı olarak helikopterlerin üretim lisansını da vermeyi planlıyor. 23 Ekim 2000'de gerçekleşen Rusya Başbakanı M. Kasyanov'un Türkiye ziyaretinin, sözde Ermeni soykırımının tanınma ihtimali yüzünden ABD-Türkiye ilişkilerinin gergin olduğu bir döneme rastlamasının kendisine anımsatılması üzerine, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aleksandr Lebedev "ABD ile soykırım da değil helikopter satışı gibi işbirliği alanlarında yarışmaktan yanayız" ifadelerini kullanmıştı.³⁰

Türkiye, Ermeni diasporasının Rusya'da sürdürdüğü Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini engellemek ve kendi lehine kamuoyu oluşturmak için vakit geçirmeden diplomatik atığa kalkmalıdır. Bu konuda oldukça geç kalınmıştır. Türkiye sözde soykırımı "reddetme" politikasına devam ede dursun, Ermeni diasporası ne yazık ki başarılı bir "ikna" etme politikası gütmektedir. Geçen yıllar reddetmenin yeterli olmadığını bir çok örnekle açıkça gösterdi. Türkiye'nin ikna etmek için bekleyecek zamanı artık kalmamıştır. Bunun için Türkiye'de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde basılmış Ermeni soykırımını bilimsel olarak çürüten bütün eserler Rusçaya çevrilmeli ve bu eserler Rusya'daki bütün kütüphane ve akademik kurumlara gönderilmelidir. Önde gelen Rus üniversite ve enstitülerinde sergiler, konferanslar, seminerler organize edilmelidir.

Konunun akademik açıdan ele alınması için bir Rus üniversitesi bünyesinde veya bağımsız, devlet desteğiyle, "Türkiye Araştırmaları Merkezi" kurulmalıdır. Bu merkezde henüz tam olarak incelenmemiş Rus ve Türk arşiv belgeleriyle Ermeni sorununa ışık tutulmalıdır. Rus akademik çevreleriyle sorun enine boyuna tartışılmalı, Türkiye'nin bu konudaki görüşleri anlatılmalıdır. Türkiye'nin haklılığı bu merkez bünyesinde yayınlanacak bilimsel yayınlarla Rus kamuoyuna duyurulmalı ve böylece Ermeni diasporasının enformasyon tekeline son verilmelidir. Rusya eğitim kurumlarındaki Türk dil, kültür, tarih ve edebiyatını öğreten bölümlere destek sağlanmalıdır. Rus ve Türk arşivlerinde araştırma yapmak isteyen akademik kişiler desteklenmeli ve onlara kolaylıklar gösterilmelidir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği ülkemize yakışır bir web sayfasına kavuşturulmalı ve bu sayfada özel bir bölüm Ermeni soykırımı iddialarını çürüten Rusça makalelere, yorumlara ve elektronik ortamdaki inceleme, rapor ve kitaplara ayrılmalıdır.

ABD'deki yaklaşık 1 milyonluk, Fransa'daki 500 bin kişilik Ermeni diasporası her yıl 24 Nisan öncesi Türkiye'ye sıkıntı çıkarmakta ve uluslararası arenada zor durumda bırakmakta. Bütün bunlara eğer 2,5 milyonluk Rusya'daki Ermeni diasporası da eklenirse durum Türkiye açısından daha da zorlaşacaktır. Bunu engellemek için geç kalınmış değildir. Türk-Rus ilişkilerindeki mevcut konjunktur ise hiç olmadığı kadar bunun için uygun ortamı sağlamaktadır.

NOTLAR

1 Bunlardan 137 bini kendisini Rusya'da devamlı yaşayan Ermenistan vatandaşı olarak bildirmiştir. Nüfus sayımında Ermenice bildiğini belirtenlerin sayısı ise 905 bindir. 1989 verilerine göre, Ermenistan hariç, SSCB'de yaşayan Ermeni sayısı 530 bin idi. Goskomstat (Devlet İstatistik Komitesi) verileri.

2 Vestnik SAR, Vıpusk 8 (31), Avgust 2004, s. 1. (REB Bülteni, Sayı 8 (31), Ağustos 2004, s.1)

3 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dolbakyan, Emanuel. "Armyanskaya Obşina Moskvı" (Moskova Ermeni Topluluğu). <http://www.armenia.ru>; Poloskova, T.V. "Armyanskaya diaspora v Rossii" (Rusya'daki Ermeni Diasporası). <http://www.armenia.ru>; Cabbarlı, Hatem. "Rusya'daki Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 131-152.

4 Binetskiy A.E. Lobbizm v Sovremennom Mire. (Çağdaş Dünyada Lobicilik). Moskva, TEİS, 2004. s. 141.

5 Vestnik SAR, Vipusk 9 (32), Sentyabr 2004, s. 2. (REB Bülteni, Sayı 9(32), Eylül 2004, s.2). REB Başkanı A. Abramyan DEK kurucu toplantısına 52 ülkeden 138 Ermeni kuruluşunun destek verdiğini belirtmişti. "Dünya Ermeni Kuruluşu, 1915'te Türkiye'de Gerçekleştirilen Ermeni Soykırımının Uluslararası Tanınması İçin Gayret Edecek". AZG Armenian Daily. No: 179, 03.10.2003.

6 "Naçalo obyedineniyu 12 milyonov armyan polojeno v Moskve" (12 milyon Ermeninin birleşmesinin temeli Moskova'da atıldı). AZG Armenian Daily. No: 182, 08.10.2003.

7 "Rossiya postroit v SŞA neboskreb" (Rusya ABD'de gökdelen inşa ediyor). AZG Armenian Daily. No: 153, 03.09.2004.

8 "Osnovanie vsemirnoy armyanskoy organizatsii v Moskve – eto krupnaya aktsiya, kotoraya imela istoričeskoe znaçenie" (Moskova'da Dünya Ermeni Organizasyonu'nun kurulması tarihî ehemmiyeti olan büyük bir olaydır). AZG Armenian Daily. No: 187, 15.10.2003.

9 "Pismo pravleniya obşerossiyskoy obşestvennoy organizatsii «Soyuza Armyan Rossii» vsem regionalnim otdeleniyam organizatsii" (Rusya sivil toplum örgütü «Rusya Ermeni Birliği» yönetiminden tüm bölgesel temsilciliklerine mektup). Vestnik SAR, Fevral 2004. (REB Bülteni, Şubat 2004).

10 Vestnik AİMPP No:1. (Uluslararası Ermeni Hukuk ve Politika Enstitüsü Bülteni). <http://worldarmeniancongress.com/ru/inst/bulletin.php>

11 "Otvetı A.A. Abramyan'a na voprosı gazeti AZG" (AZG Gazetesinin Sorularına A.A. Abramyan'ın Verdiği Cevaplar). AZG Armenian Daily. No: 174, 12.10.2004.

12 Ibid.

13 Ibid.

14 Bu tür çalışmaları DEİK bünyesinde kurulan "Türk-Rus İş Konseyi" gibi örgütlenmelere benzetebiliriz.

15 "Otvetı A.A. Abramyan'a na voprosı gazeti AZG".

16 Karar mevcut bulunan milletvekillerinin oy birliğiyle alındı. Red veya çekimser oy veren olmadı. RF Duma'sının aldığı bu bildirin metni için bakınız: <http://www.genocide.ru/duma.html>

17 Stenogramma plenarnogo zasedaniya gosudarstvennoy Dumı RF. 14 fevralya 2001 goda. Utrennee zasedanie. (RF Devlet Duma'sı genel kurul toplantısı stenograf kayıtları. 14 Şubat 2001. Sabah birleşimi). http://www.akdi.ru/gd/PLEN_Z/2001/02/s14-02_u.htm

18 Zaman, 15.02.2001.

19 Stenogramma plenarnogo zasedaniya gosudarstvennoy Dumı RF. 25 aprelya 2001 goda. Utrennee zasedanie. (RF Devlet Duma'sı genel kurul toplantısı stenograf kayıtları. 25 Şubat 2001. Sabah birleşimi). http://www.akdi.ru/gd/PLEN_Z/2001/04/s25-04_u.htm

20 Bakınız: Soobşenie MİD RF. "Zayavlenie posla Rossii v Turtsii A.A. Lebedeva v svyazi s teraktom v Moskve 29 oktyabrya 2002 goda" (RF Dışişleri Bakanlığı Bildirisi: "Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi A.A. Lebedev'in Moskova'da 29 Ekim 2002 Tarihinde Gerçekleştirilen Terör Eylemi ile Alakalı Açıklaması"). MİD RF DİP, İnformatsionnyy Byulleten, 01.10.2002. <http://www.mid.ru>

21 Vestnik SAR, Vipusk 1 (36), Yanvar 2005, s. 2. (REB Bülteni, Sayı 1(36), Ocak 2005, s.2)

22 Haçkar, Ermenice bir kelime olup taştan yapılmış Ermeni stilli büyük haç demektir..

23 <http://kavkaz.memo.ru>

24 "Politiçeskaya aktivatsiya Kubanskikh armyan" (Kuban Ermenilerinin siyasi aktivitesi). AZG Armenian Daily. _ 226, 16.12.2004. "Ot Pervogo Litsa. Kogda mı vmeste – mı predstavlyayem obşestvennuyu silu". Vestnik SAR, Vipusk 12 (35), Dekabr 2004, s. 3. ("Birinci Ağızdan. Beraber olduğumuz zaman toplumsal bir gücüz". REB Bülteni, Sayı 12 (35), Aralık 2005, s.3). 14 Aralık 2003 tarihinde yapılan Duma seçimlerine ise 13 Ermeni asıllı Rusya vatandaşı milletvekili adayı olarak katıldılar.

25 AZG Armenian Daily. No: 52, 25.03.2005.

26 <http://worldarmeniancongress.com/ru/>

27 Deklaratsiya Vserossiyskogo Armyanskogo Kongressa. (Bütün Rusya Ermeni Kongresi Deklarasyonu). Armyanskiy Vestnik, No: 1-2, 2001.

<http://www.hayastan.ru/Vestnik/vestnik.phtml?var=Arkhiv/2001/12/statya36&number=No:1-2%202001r>.

28 Bu görüşler 12 Ağustos 2000 tarihinde, "Bütün Rusya Ermeni Kongresi" bünyesinde düzenli olarak yapılan "Ermeni Sorununun Dünü ve Bugünü" adlı seminerin "Gelişen Rus-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Dağlık Karabağ Probleminin Çözümü" başlıklı toplantısında dile getirilmiştir. Bakınız: Seminar Po Vserossiyskom Armyanskom Kongresse. (Bütün Rusya Ermeni Kongresi Semineri). Armyanskiy Vestnik, No: 1-2, 2001. <http://www.hayastan.ru/Vestnik/vestnik.phtml?var=Arkhiv/2001/12/statya35&number=No:1-2%202001r>.

29 Radikal, 10.03.2005.

30 Deniz Zeyrek, "Moskova Göz Kırıyor". Radikal, 19.10.2000.

YAZAR HAKKINDA

Dr. Fatih Özbay

29 Kasım 1972’de Çorum’da dünyaya geldi. 1994 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. 1996 yılında Rusça öğrenmek ve akademik çalışmalar yapmak amacıyla Rusya Federasyonu’nun Nijni Novgorod şehrine gitti. Aynı zamanda Nijni Novgorod Devlet Dilbilimi Üniversitesi’nde Türkçe öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 1999 yılında Nijni Novgorod Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde “20. Yüzyıl Rusya-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Aktüel Problemler” isimli yüksek lisans tezini savundu. 2001 yılında Nijni Novgorod Devlet Dilbilimi Üniversitesi Türk Kültür ve Eğitim Merkezi müdürlüğü görevine getirildi. 2004 yılında Nijni Novgorod Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde “20. Yüzyılın 90’lı yıllarında Türk-Rus İlişkilerinin Gelişimi” adlı doktora tezini savundu. Doktorasını savunduktan sonra aynı fakültenin Bölgesel Araştırmalar Bölümünde göreve başladı. Halen bu bölümde Türk-Rus ilişkileri üzerine dersler vermektedir. Aynı zamanda Nijni Novgorod Devlet Dilbilimi Üniversitesi’ndeki görevine de devam etmektedir. Rusya-Türkiye ilişkileri üzerine hazırlanmış raporları, çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve tez danışmanlarıyla birlikte çıkardıkları bir kitabı bulunmaktadır. 2005 yılından itibaren TASAM Rusya (Moskova) temsilcilik görevini yürütmektedir.